

мусульман країни одтримуються думки, що необхідно, щоб основи ісламу також викладались у загальноосвітній школі дітям з мусульманських родин (90,83%), лише 1% не погодився з цим, інші не змогли відповісти. Разом з тим 92,02% опитаних бажали, щоб їхні діти одержували середню загальну освіту у спеціальній ісламській школі. Не погодилось з цим 3,74% респондентів.

10,02% мусульман погодились з тим, що мусульманка має право з'являтися у громадських місцях в Україні без хіджабу, 44,48% – не згодні з цим, для 12,56% – це не має жодного значення, а 19,02% - не мають своєї думки з цього приводу. Окремі мусульмани визнають виправдовувальні мотивації при відмові дівчини від хіджабу, вважають, що в Україні його носити важко через осуд і нерозуміння серед колег по роботі чи навчанню. Деякі визнають, що це є особиста справа або що це є просто свідченням незміцнілого іману (рівня релігійності, духовної відданості) у жінки, яка нещодавно прийняла іслам, що це є просто звичкою. Вони наполягають на необхідності роз'яснювальних заходів, легалізації та призвичаювання громадської думки щодо публічного носіння хіджабу, що стає досить гострою проблемою для цієї спільноти. Вирішення названих проблем у той чи інший спосіб стане певними віхами на шляху адаптації мусульман в українському суспільстві.

*Т.О.Сенюшкіна**

СУЧАСНИЙ ІСЛАМ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

У сучасному світі понад мільярд віруючих вважають себе мусульманами. З них більше двох третин проживає в Азії, майже 30% – в Африці. Із понад 120 держав світу, в яких функціонують мусульманські общини, в 35 з них – всіх країнах Північної Африки, Західної Азії (за винятком Кіпру, Лівану та Ізраїлю), а також у таких країнах, як Сенегал, Гамбія, Нігерія, Сомалі, Афганістан, Пакистан, Бангладеш та Індонезія, мусульмани становлять більшість населення – понад 80%.

Значна кількість мусульман проживає в таких країнах Європи як

* Докторант кафедри державного управління і місцевого самоврядування Одеського регіонального інституту державного управління Національної Академії державного управління при Президентові України, кандидат філософських наук, доцент.

Югославія, Албанія, Великобританія, ФРН, Франція тощо. Іслам у розвинутих європейських країнах – явище порівняно нове, яке заявило про себе як результат трудової міграції в другій половині 20 століття і потягнуло за собою цілу низку проблем у сфері етнополітичних і міжконфесійних відносин.

В Україні кількість мусульман становить від 1,5 до 2 млн. осіб, нараховується 397 мусульманських общини, що становить приблизно 1,6% від усієї релігійної палітри держави¹. Характерний такий факт: Україна ввійшла в п'ятірку європейських країн із значною питомою вагою мусульманського населення, що проживає компактно. За кількістю мусульман Україна поступається перед такими країнами, як Туреччина, Албанія, Німеччина і Франція, але вже випереджає в цьому відношенні Болгарію, Македонію, Край Косово. Динаміка поширення ісламу в Україні упродовж останніх 11 років залишається стабільно високою.

Особливість як європейського, так і українського ісламу полягає в тому, що мусульманська спільнота перебуває в християнському культурному і ціннісному середовищі. При цьому відносини між цими конфесіями складаються не завжди гладко. Найгостріші питання пов'язані з правовим статусом релігійних меншин і відмінностями в системі цінностей. Наявність подібних проблем є приводом говорити про актуальність порівняльного аналізу ситуації, що склалася в цій сфері в Європі та Україні. Виходячи з вищесказаного, в рамках даної статті ми розглянемо такі питання: правове регулювання релігійних прав національних меншин і цивілізаційний вимір співіснування мусульманської субкультури і християнського суспільства.

Зіткнення цивілізацій або етнізація політики?

Конфесійна структура соціуму проявляє себе через культурні відмінності. Разом з культурною диференціацією етнічних груп, країн і регіонів особливого значення набувають відмінності між релігіями, що будуються на основі цивілізаційної ідентичності. Актуальність проблеми цивілізаційного розвитку багато в чому обумовлена появою на початку 90-х рр. статті Семюеля Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій», а потім і його книги під однойменною назвою. Ідеї американського політолога про принципово новий характер сучасних конфліктів, що розвиваються на основі цивілізаційних відмінностей, спочатку викликали подив і гостру критику. Проте, через майже десять років, після терористичних актів 11 вересня 2001 р. у США, а потім і в інших країнах, наукова і політична еліти світу знову почали

¹ Сьомін С. «Ісламський фактор» в Україні // Політика і час. – 2001. – № 11. – С.36.

розмірковувати в контексті цивілізаційної проблематики.

Відомо, що ідеї можуть управляти світом, надихаючи маси. Цілковито резонно виникає питання: а чи не грають ідеї Хантінгтона роль каталізатора для небезпечних політичних ігор? На наш погляд, було б божевільням шукати корені тероризму в цивілізаційних розходженнях. Світ розмаїтий, і ці розходження існують тисячі років, рівно стільки, скільки існує людство. Значно розумніше прислухатися до думки Юргена Хабермаса, який у своїй Франкфуртській промові, відразу ж після терактів 11 вересня, справедливо відзначив, що «корені тероризму потрібно шукати в психології приниженої людської гідності».

Відомо, що цивілізаційний підхід до історії з'явився задовго до Семюеля Хантінгтона. Вперше ця проблематика була розвинена в теорії культурно-історичних типів Миколи Данилевського. Надалі ідеї Данилевського були розвинуті в працях О.Шпенглера, А.Тойнбі, П.Сорокіна, Н.Еліаса, Л.Февра, Ф.Броделя.

Цивілізаційна парадигма володіє великою переконливою силою, оскільки, з одного боку, її можна включити в поточну етнізацію політики, а, з іншого боку, вона допомагає подолати світовий хаос відповідно до етнічних категорій. Швейцарський учений Урс Альтермаат підкреслює, що саме в цьому полягає діалектика сучасної етнізації політики.¹

Глобальна стандартизація світової цивілізації провокує пробудження локальних культур. Оскільки національна держава є продуктом західної цивілізації, то антизахідні настрої прямують також і проти секулярної держави, яка зрештою залишилася чужим інститутом для незахідних культур.

У своїй визвольній боротьбі країни «третього світу» насамперед ставили собі за мету отримання статусу національних держав і визнання їх міжнародною спільнотою як суверенних і повноправних членів.

Роберт Г.Джексон висловлює думку, що національні держави в Азії і Африці залишилися «квазідержавами», політичні структури яких позначені дуже поверхнево². Численні ісламські автори, що дотримуються ідеології панарабізму, прагнуть до того, щоб не сприймати світопорядок, що з'явився в результаті колонізації. Ісламизм

¹ Altermatt Urs. Das Fanal von Sarajevo. Ethnonationalismus in Europa // Verlag Neue Zürcher Zeitung. – Zurich, 1996. – P.214.

² Jackson R.H. Quasi-States: sovereignty, international relations and the Thierd World. – Cambridge (UK), 1990. – P.146.

заперечує секулярну державу як західне творіння і потребує відновлення ісламської релігійної держави. З цих витоків і виникає релігійний фундаменталізм, який бере під сумнів сутнісні передумови західної моделі.

Коллективна ідеологія радикального ісламізму в загальному вигляді може бути представлена таким чином: іслам перебуває на порозі знищення, причому не в результаті вторгнення або завоювання, як це було раніше, а через «західну отруту», тобто через сучасні секулярні ідеї і відповідний їм спосіб життя. Ці ідеї і моделі поведінки західного походження поширюються невірними або наївними мусульманами. Найефективнішим механізмом для здійснення такої евтаназії ісламу є держава з її монополією на законодавство, освіту, засоби масової інформації, економіку і силові структури.¹

На Близькому Сході та в інших частинах Азії й Африки почалося внутрішнє пробудження до нового життя релігійних культур і відновлення етнічних зв'язків. Це виявилось, наприклад, в сепаратизмі курдів по відношенню до турецької держави або в нескінченних плем'яних війнах в Афганістані. Тим самим етнізуються регіональні конфлікти, які виростають до етнонаціоналістичних воєн. Наприкінці ХХ ст. конфлікти такого роду охопили цілу низку країн – від Шрі Ланки через Балкани до Судану і Руанди.

Паралельно цьому на регіональному рівні зростає цивілізаційне усвідомлення єдності ісламських країн. Хоча між мусульманами в Північній Африці і в Іраці наявні величезні етнонаціональні відмінності, ця свідомість з'єднує ісламську релігійну спільноту, а відчуття солідарності, яке властиве цій спільноті, береться на озброєння ісламськими фундаменталістами. На Балканах можна спостерігати, як загострена етнонаціоналізмом війна між регіональними мовними і релігійними спільнотами знаходить велику солідарність в рамках ісламської цивілізації. Зокрема, мусульмани інтерпретували сербську політику як новий хрестовий похід Заходу. У Боснії і Герцеговині в ході конфлікту між сербами, з одного боку, а мусульманами і хорватами з іншого виникли хорватсько-мусульманські суперечки, які влітку 1993 р. призвели до воєнних дій. При цьому на підтримку боснійських мусульман виступили ісламські країни. Саудівська Аравія, Туреччина, Іран, інші країни Сходу зажадали від міжнародної спільноти активних дій, спрямованих на

¹ Білозор Д.В. Ідеологічні та політичні чинники радикального ісламу // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. – К., 2004. – С. 580-581.

захист боснійських мусульман і, незважаючи на ембарго, надавали їм фінансову підтримку, допомагали зброєю і військовими кадрами.¹

Таким чином, можна стверджувати, що мусульманські держави Азії і Африки сьогодні переживають процес, який можна позначити як етнізацію релігії і політики. Етноконфесійна солідарність приходить на зміну національно-державній ідентичності, що дісталася від колоніального минулого.

Як і в Західних країнах, в Азії і Африці етнізація політики поступається місцем вимогам безпеки. Глобалізація, у формах, запропонованих Заходом, сприймається в цих регіонах як екзистенціальна загроза, яка долається за допомогою заклику до релігійної спільності. Рух проти Заходу несе з собою повернення до усвідомлення єдності релігійної культури щодо свого суспільства. Секулярна держава Західного типу не визнається як колективна цінність за межами Європи й Америки. Проте слід визнати і той факт, що національні держави в Азії і Африці всередині себе містять цілий комплекс локальних культур. Як і раніше, в Азії і Африці колективні ідентичності ґрунтуються, переважно на етнічних і релігійних критеріях.

У боротьбі проти Західної моделі секулярної держави ісламські фундаменталісти посиляються на цінності ісламу й локальних культур. В наслідок цього, з одного боку, загострюються етнічні відмінності між локальними культурами, а з іншого – розпалюється цивілізаційний конфлікт між ісламом і Заходом. Зрештою у національній державі в цих регіонах залишається все менше можливостей об'єднати місцеві етнічні групи. Приклад Сомалі, Іраку, Судану і Афганістану служить доказом цієї тези. У Азії і Африці етнокультурна свідомість поступово замінюється національною. Наслідком цього є громадянські війни, які зрештою завжди закінчуються втратою певної частини держави.

Релігійні проблеми ісламських міграційних меншин в Європі

У Європейських країнах релігійні проблеми ісламських меншин з'явилися у зв'язку з трудовою міграцією, яка призвела до великого переміщення носіїв іншої культури і віросповідання в європейський культурний простір. У 1992 р. частка іноземців у деяких західноєвропейських країнах становила 5-10 відсотків від загальної кількості всього населення. Більше половини іноземців Західної Європи живуть в Німеччині, Франції і Швейцарії.

¹ Каменецький М. Бывшая Югославия – конфликтогенное пространство (опыт политической морфологии) // Політична думка. – 1995. – С.48.

Зростання міграційного руху в Європі було викликане індустріалізацією, що розпочалася наприкінці XIX – початку XX століть. Візьмемо, як приклад, Швейцарію : якщо в 1850 р. в Конфедерації іноземці становили 3% населення, то до 1880 р. їх кількість зростає до 7,4%. У 1914 р. вона досягла своєї вищої крапки – 15,4% або 600 тисяч осіб. Ця цифра була набагато вищою, ніж в інших європейських країнах. У Швейцарії перед першою світовою війною проживало близько 300 тисяч іноземців. Це більше, ніж у Великобританії, в Німеччині, Франції і Великобританії, де в довоєнні роки частка іноземного населення становила від 0,8 до 2,9%. Вперше на рубежі століть стали чути голоси, які застерігали від «засилля швейцарської батьківщини іноземцями» і пропонували виставити заслін ліберальній практиці імміграції. Під час першої світової війни політика Швейцарії щодо права вільного переміщення була тимчасово припинена. Кількість іноземців зменшилася через військову мобілізацію і склала в 1941 р. менше 6% населення країни.

Після другої світової війни західноєвропейські країни переживали економічне піднесення і знову завдяки головним чином масовій імміграції – переважно з Південної Європи. Імміграційні потоки прямували в промислові держави – Німеччину, Великобританію, Францію, Бенілюкс, Скандинавію, Австрію і Швейцарію. Найбільший відсоток імміграції на початку 90-х років ми бачимо в наступних країнах: у Люксембурзі – 33,4% (1992) і Швейцарії – 18,5% (1993), за ними слідує Бельгія – 9,2% (1992), Німеччина – 8,2 (1993), Австрія – 6,6% (1991), Франція – 6,4% (1990) і Швеція – 5,8% (1992).

У 60-х роках кількість іноземців у Швейцарії знову досягла того ж рівня, що і перед першою світовою війною, а в 1970 р. склала вже більше одного мільйона осіб. Економічна криза, що послідувала за нафтовою кризою, тимчасово призвела до регресу, проте в кінці 1993 р. у Швейцарії проживали майже 1,3 млн. іноземців. Згідно із Швейцарським федеральним відомством статистики частка іноземців склала в 1995 р. 19,3%.

Між 1950 і 1980 рр. у Федеральній Республіці Німеччині кількість іноземців зростає в десять разів. Якщо взяти кількість зайнятих іноземців, то в 1955 р. в Західній Німеччині працювало 80 тисяч осіб, в 1966 р. їх вже було 1,3 мільйони, а в 1973 р. це число досягло найвищого рівня – близько 2,6 мільйонів осіб. До Франції і Великобританії іммігрували головним чином громадяни колишніх колоній. У 1990 р. у Франції алжирці склали 20% всіх іноземців, у Великобританії понад 70% іноземці склали іммігранти з країн

Співдружності.

У всіх країнах є центри імміграції. У містах частка іноземців була значно вище, ніж у сільських регіонах. Париж у 1990 р. був місцем проживання для 13,7% іноземців, Ліон – для 10,7%. У Гамбурзі на початку 90-х років проживало 12% іноземців, у Франкфурті на Майні – 26%. У Швейцарії велика частина іноземців проживає в Женеві – 43%, за нею слідує Лозанна – 30%, Невштателль – 27%, а Базель і Цюрих – відповідно по 25%. Ці цифри є вражаючим підтвердженням полікультурності і поліконфесійності окремих міст і регіонів Західної Європи. Крім того, з'явилися цілі квартали, які суцільно заселені іноземцями, і цей факт ускладнив їхню інтеграцію в приймаючу країну. Проблеми арабських іммігрантів у Франції або турецьких робітників в Німеччині – найвідоміші приклади.

У Німеччині турки є найбільшою групою проживаючих там мусульман. У 1990 р. мусульман турецького походження налічувалося понад 1,6 мільйони, що складало близько 32% всього іноземного населення країни. На початку 1980-х років тільки в Західному Берліні із загальної кількості іноземців – 240 тисяч чоловік – 115 тисяч склали турки. У Швейцарії, навпаки, перед першою світовою війною німці й італійці складали від проживаючого тут іноземного населення від 40 до 37%. Наприкінці 1993 р. італійці ще були найбільшою групою іноземців – 28%, а німці склали тільки близько 7%.

Від міграції з економічних причин відрізняють імміграцію з політичних причин. Біженці мають інший правовий статус, ніж іммігранти, що прибувають до країни з метою одержати роботу. Незлічені локальні війни і конфлікти – від Угорщини до Тибету, від Чехословаччини, В'єтнаму, Чилі, Шрі Ланки аж до колишньої Югославії – призвели до появи великої кількості біженців, внаслідок чого до Європи прибували люди зі всіх континентів. У середині 90-х років Комісаріат у справах біженців ООН у Женеві оцінив загальну кількість біженців у світі від 14 до 15 мільйонів.

Хоча потоки біженців, викликані війною, є справжньою міграційною проблемою у всьому світі, люди, які шукають притулку займають у Західних країнах в кількісному відношенні незначне місце. У Німеччині в 1987 р. один біженець припадає на 617 осіб, у Бельгії – на 430, у Швеції – на 415, у Великобританії – на 364, у Франції – на 3 і в Швейцарії – на 190 чоловік. Наприкінці грудня 1993 р. у Швейцарії перебувало близько 30 тисяч біженців, з яких багато хто одержав статус біженця.

Якщо оцінювати кількість іноземців у Західній Європі, то потрібно

враховувати різну практику отримання ними громадянства. У Німеччині і Швейцарії квота на надання громадянства досить низька. Франція надає громадянство в чотири рази, а Швеція навіть в п'ятнадцять разів частіше, ніж Німеччина. У Швейцарії кількість людей, які одержали громадянство, в другій половині 80-х років щорічно складала близько 1,2%, а до початку 90-х років ця кількість знизилася і склала вже менше 1%. Таким чином, іноземці в Німеччині і Швейцарії в правовому відношенні набагато довше залишаються іноземцями, ніж, наприклад, у Франції або в скандинавських країнах, що спотворює європейську статистику.

Всупереч тому, що біженці і ті, які шукають притулку, в кількісному відношенні є невеликою групою іноземців, починаючи з 80-х років вони дедалі частіше стають мішенню агітації, заснованої на ксенофобії. Наприкінці ХХ ст. становище іноземців у Західноєвропейських країнах стає надзвичайно актуальною темою, в якій досить помітні етнонаціоналістичні і расистські риси. В основі етнонаціоналізму, як і расизму, лежать образи ворога. Обидва вони звертаються до заданих наперед природних спільнот, які потрібно захищати від чужих культурних елементів.

Особливо складним є питання про те, яким має бути рівень культурної асиміляції або культурної автономії іммігрантів. Дана проблема породила чималу напруженість у Франції у зв'язку з іммігрантами з Алжиру, у Великобританії - у зв'язку з пакистанцями і в Німеччині - у зв'язку з турками. З огляду на це в багатьох країнах Європи останнім часом спостерігається зростання популярності антиіммігрантських і расистських партій. Поряд з цим не залишаються пасивними і самі іммігрантські общини. Вони також створюють політичні партії та професійні спілки, які просувають своїх представників до місцевих органів влади.

Регулювання і захист релігійних прав національних меншин у міжнародному праві

Правові норми, що регулюють захист релігійних прав національних меншин, базуються на правових гарантіях свободи совісті і віросповідання. У даному разі суб'єктом зазначених прав і свобод може виступати як індивід, так і група. Основними джерелами міжнародного права у цій сфері є: Всесвітня декларація людських прав (статті 18 і 27), Конвенція про захист прав і основних свобод людини (ст.9), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст.18), Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії та переконань, Декларація ООН з прав осіб, що належать

до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (ст.3), Рамкова конвенція про захист національних меншин, прийнята Радою Європи.¹

Універсальна норма, яка регламентує захист прав національних меншин, міститься у статті 27 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права, 1966 р. Дана норма конкретизована в Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.). Відповідно до Декларації, права меншин на використання своєї культури і релігії доповнені обов'язками держав створювати умови для розвитку меншинами своєї культури, релігії та мови.

Відповідно до ст.5 Рамкової Конвенції сторони зобов'язуються сприяти створенню необхідних умов особам, що належать до національних меншин, для збереження і розвитку їхньої культури і збереження основних елементів їхньої самобутності, а саме: їхньої релігії, мови, традицій і культурної спадщини. Відповідно до статті 8 цього ж документа учасники зобов'язуються визнавати, що кожна особа, яка належить до національної меншини, має право сповідувати свою релігію або переконання і створювати релігійні заклади, організації й асоціації. Крім того, відповідно до статті 12 даного документа, в разі потреби учасники вживають заходів у галузі освіти і наукових досліджень з метою поглиблення знання культури, історії, мови і релігії національних меншин.²

Проблемам захисту релігійних прав національних меншин присвячена низка документів Парламентської Асамблеї і Комітету міністрів Ради Європи: Резолюція (68) 30 "Заходи, яких варто вжити проти підбурювання до расової, національної та релігійної ворожнечі", Декларація в питанні про нетерпимість як загрозу для демократії (1981 р.), Рекомендація 1255 (1995) і Постанова 501 (1995).³

Порівняльний аналіз основних джерел міжнародного права, які регулюють захист релігійних прав національних меншин, показує, що протягом тривалого часу у формулюванні прав національних меншин відбулася певна еволюція. Якщо в Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права (1966 р.) використовувалася пасивна формула «не може бути відмовлено в праві», то в пізніших джерелах, наприклад, у Документі Копенгагенської Наради Конференції з питань

¹ Див: Основные документы ООН в области защиты прав человека. - Тбилиси, 1995.

² Рамкова Конвенція про захист національних меншин // Права національних меншин у Європі. Документи, звіти, коментарі. – Севастополь, 2002. – С. 7-15.

³ Див.: Права человека: постоянная задача Совета Европы. – М., 1996.

виміру ОБСЄ (1990 р.), бачимо дієвіший підхід: «держави зобов'язані захищати етнічну, культурну, мовну і релігійну самобутність національних меншин»¹.

Як видно з розглянутих вище документів, право на свою релігію є необмеженим і гарантоване міжнародним правом. Проте свобода сповідувати свою релігію і переконання, включаючи публічне богослужіння, підпадає під ряд обмежень, перелічених, зокрема, в ст.18 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права і ст.9 Європейської Конвенції про захист прав людини й основних свобод. Ці обмеження можуть бути запропоновані за законом і належать до захисту суспільної безпеки, порядку, здоров'я, моральності та захисту основних прав і свобод інших осіб. Вони мають бути розумні та пропорційні кінцевій меті, і держави не можуть вдаватися до них для того, щоб придушити законні релігійні потреби національних меншин.

Договірні норми, які містяться в перелічених вище міжнародних угодах, утворюють мінімум міжнародних стандартів, що мають силу прямої дії на території держави, яка їх ратифікує. Ці міжнародні стандарти не тільки сприяють демократизації національних законодавств держав-членів ООН, але й забезпечують першість міжнародно-правових норм щодо прав національних меншин, що, зокрема, припускає приведення норм національного законодавства у відповідність з нормами міжнародного права, а також їх застосування урядовцями всіх рівнів законодавчої, виконавчої і судової влади.

Регулювання і захист релігійних прав національних меншин в українському законодавстві

Норми, що регулюють свободу віросповідання і захист релігійних прав національних меншин, містяться в цілому ряді документів: у Конституції України (ст.11, 24, 35), у Законі України «Про свободу совісті і релігійні організації» (1991 р.), у Законі України «Про альтернативну (невійськову службу)» (1999 р.), у Законі України про національні меншин в Україні, а також у Декларації прав національностей України (ст.4) та ін. На думку зарубіжних експертів, українське законодавство в цілому є демократичним і відповідає міжнародним стандартам.

Основні гарантії в цій галузі викладено в Конституції України, відповідно до якої держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст.11). Відповідно до ст. 24 заборонено привілеї або обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та

¹ Documents on Autonomy and Minority rights / Ed. H. Hannum. – Dordrecht, 1993.

інших переконань, етнічного і соціального походження. Відповідно до ст.35 гарантується право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно або колективно релігійні культи й обряди, проводити релігійну діяльність. Поряд з цим, Конституція допускає обмеження цього права законом «в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав чи свобод інших людей».

Декларація прав національностей України конкретизує норми, що зафіксовані в Конституції стосовно національних груп. Відповідно до ст.4, «усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів».¹

Норми, що містяться в Законі України про національні меншини в Україні, базуються на принципі нерозривності прав людини і прав національностей: «При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини» (ст.1).² Відповідно до статті 6 даного закону особам, що належать до національних меншин, гарантується право сповідувати свою релігію.

Поряд з цим, деякі дослідники відзначають наявні недоліки в законодавчому забезпеченні державно-церковних відносин: "Практика державно-церковних відносин, забезпечення умов та здійснення громадянами права на свободу совісті в ситуації конфесійної багатоманітності, поширення новітніх релігійних напрямів та течій свідчать про те, що чинне законодавство не повною мірою враховує сучасні реалії та суперечності, що виникають, а також деструктивні наслідки впливу на віруючих деяких релігійних утворень".³

Зокрема, назріла необхідність у перегляді і доповненні вимог, викладених у статті 29 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації». Закон передбачає здійснення державного контролю за дотриманням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації місцевими радами народних депутатів та їх виконавчими комітетами. Водночас серед повноважень органів виконавчої влади на

¹ Декларація прав національностей України // Права національних меншин у Європі. Документи, звіти, коментарі. – Севастополь, 2002. – С. 70.

² Закон України про національні меншини в Україні. – К., 1993. – С. 3.

³ Косенко О. Законодавче забезпечення державно-церковних відносин: проблеми та шляхи вдосконалення // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні: Науковий збірник. – К.: ВіП, 2001. – С. 152.

місцях відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» ці функції не передбачено. Не визначені вони й у статті 16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Водночас п.1 ст.28 цього Закону надає місцевим державним адміністраціям право перевірки дотримання Конституції України і Законів України, інших актів законодавства органами місцевого самоврядування за напрямками, визначеними у ст.16.¹

Відносини української держави з ісламськими релігійними організаціями

Відносини держави з ісламськими релігійними організаціями мають певну специфіку. Насамперед це пов'язано з тим, що існування мусульманської спільноти тісно пов'язане з етнічним чинником, про що свідчить фактичний збіг конфесійних та етнічних кордонів.

Особлива роль у мусульманському середовищі України належить кримським і волзьким татарам, а також представникам діаспорних груп інших тюркомовних народів.

Кількість мусульман в Україні становить сьогодні від 1,5 до 2 млн. осіб, нараховується 391 мусульманська община, у той час, як у 1990 р. їх було лише 23, а кількість віруючих, що ідентифікували себе як мусульмани на початку 90-х рр. становила 90-95 тис. осіб. Мусульмани проживають в основному дисперсно, хоча існують і місця їх компактного розселення: Крим, Макіївка, Донецьк, Запоріжжя. Найбільші мусульманські громади діють у містах Сімферополь, Бахчисарай, Донецьк, Луганськ, Макіївка².

В Україні діють кілька духовних центрів мусульман: Духовне Управління мусульман Криму (ДУМК) з 1991 р., що об'єднало переважно кримських татар (276 громад і 29 незареєстрованих релігійних організацій); Духовне Управління мусульман України (ДУМУ) з 1992 р. (54 громади, 1 – незареєстрована); Духовний Центр мусульман України (ДЦМУ) з 1994 р. (12 общин). Також в Україні існують 44 незалежні мусульманські громади.

Характерний такий факт: Україна ввійшла в п'ятірку європейських країн зі значною питомою вагою мусульманського населення, що проживає компактно. За кількістю мусульман Україна поступається перед такими країнами, як Туреччина, Албанія, Німеччина і Франція, але вже випереджає в цьому відношенні Болгарію, Македонію, Край Косове. Динаміка поширення ісламу в Україні упродовж останніх 11

¹ Там само. – С. 153-154.

² Муфтий С.Я.Мухамедзянов. Ислам в Украине // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 28. – С. 154.

років залишається стабільно високою¹.

Особливий інтерес має аналіз функціонування мусульманських спільнот, а також їхніх відносин з державою та іншими конфесіями в Автономній Республіці Крим. У цьому регіоні мусульмани становлять 11% населення і мешкають компактно. Станом на 01.01.2004 р., у Криму було зареєстровано 337 мусульманських громад, з них близько трьохсот входять до складу ДУМК, 30 автономних і 2 общини входять до складу ДУМУ. Активну роль у відродженні ісламу в Криму відіграють зарубіжні країни, зокрема Туреччина й арабські держави. За допомогою Туреччини в Криму побудовано 15 мечетей. Близько 120 кримських татар навчаються в Туреччині з метою підготовки кадрів духовництва.²

Останнім часом активізувався вплив на кримських мусульман арабського ісламу, що призвело до розколу серед місцевих мусульманських громад. Основний вплив арабського чинника здійснюється через благодійні фонди «Бірлік» і «Зам-Зам», а також міжобласну асоціацію громадських організацій «Аррайд». За рахунок арабських спонсорів в останні два роки було побудовано 7 мечетей, будується ще 8. В арабських країнах також навчаються кримські татари: 4 особи у Єгипті, 2 – у Судані, 1 – в Об'єднаних Арабських Еміратах. Як бачимо, мусульманське середовище в Криму не є однорідним і багато в чому залежить від зовнішніх впливів.

Відносини кримських мусульман з місцевою владою і християнським оточенням складаються не завжди гладко. На вибір пріоритетів у міжконфесійних відносинах впливає політична тактика меджлісу кримськотатарського народу. Як підтвердження цієї тези, досить згадати факт виходу муфтія Криму з Міжконфесійної Ради «Світ - дарунок Божий» на знак протесту проти політики Кримської Спархії УПЦ МП. Характерно, що рішення про вихід з Ради вперше було озвучено головою меджлісу Мустафою Джемільовим під час зустрічі з главою УПЦ Київського Патріархату Філаретом у Сімферополі в червні 1999 р.

Через кілька днів після цієї заяви Духовне Управління мусульман Криму оприлюднило в ЗМІ заяву про припинення свого членства в

¹ Кирюшко М.І. Історіографія сучасного українського ісламознавства і становлення мусульманської спільноти в незалежній Україні! // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 28. – С. 158.

² Маліборський В. Про деякі особливості функціонування мусульманського релігійного середовища в Автономній Республіці Крим: історичний аспект // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні. Науковий збірник. – К., 2001. – С. 123.

Міжконфесійній Раді. У заяві говорилося про те, що керівництво АРК зайняло деструктивну позицію і саботує Указ Президента України про повернення культового майна, перешкоджає відродженню кримськотатарських культурних святинь і, водночас із цим, сприяє будівництву православних храмів¹. Крім того, ряд релігійних лідерів надіслали заяви ультимативного характеру на адресу керівників місцевих органів влади у зв'язку з «активізацією православ'я в Криму».

Новий виток конфлікту проявився в жовтні 1999 р., коли в с.Морському, а потім ще в кількох населених пунктах, були демонтовані поклонні хрести, установлені на честь 2000-річчя Різдва Христового. Як з'ясувалося, на місці установлення хреста в с.Морському в минулому був мусульманський цвинтар. Відразу виникло протистояння між місцевими жителями, що розділилися на два табори. Завдяки переговорам, у яких брали участь представники місцевих органів влади і духовництва, конфлікт удалося погасити. Зрештою, було прийнято компромісне рішення: хрест поставити в іншому місці, зберегти вже встановлені на цей час хрести в інших районах і водночас з цим утриматися від установлення нових поклінних хрестів, а в селі Морському установити ще й пам'ятний мусульманський знак.

Проведений аналіз проблеми дає змогу зробити **такі висновки:**

1. У взаємовідносинах мусульманських меншин і християнських спільнот в Європейських країнах виявляється низка проблем, пов'язаних з культурною диференціацією етнічних груп і невідповідністю системи цінностей секулярного і релігійного світогляду. Внаслідок підвищення активності мусульманських етнічних груп у відстоюванні своїх культурних і релігійних прав поширюються прояви ксенофобії, націоналізму та расизму в європейському культурному просторі.

2. Регулювання і захист релігійних прав мусульманських меншин у міжнародному праві здійснюється на підставі принципу свободи совісті і віросповідання, суб'єкт якої може бути як індивідуальним, так і колективним.

3. Еволюція міжнародно-правових норм у сфері захисту прав релігійних меншин сприяла перенесенню акцентів із пасивних формулювань декларативного характеру, що стосуються прав меншин, щодо обов'язків держави захищати етнічну, культурну і релігійну самотність етнічних груп.

4. Захист релігійних прав меншин у міжнародному праві не

¹ Там само. – С.124.

виключає їх обмежень, передбачених внутрішнім законодавством в разі загрози суспільній безпеці, порядкуві, моральності та інших випадках, передбачених законом.

5. Законодавство України у сфері свободи совісті і захисту релігійних прав національних меншин загалом є демократичним і відповідає міжнародним стандартам. Проте існує ряд проблем у законодавчому забезпеченні державно-церковних відносин, зокрема в питанні державного контролю за дотриманням відповідного законодавства на місцевому рівні.

6. У практиці державного управління в регіонах з компактним проживанням мусульман варто враховувати специфіку етнічного і релігійного чинника в багатонаціональній спільноті, а також особливості зовнішніх впливів на мусульманське середовище. Державні органи в таких регіонах повинні мати у своєму розпорядженні дійову систему заходів для запобігання етнічним конфліктам на релігійному ґрунті.

*Омар Канах**

ИСЛАМСКИЕ ТРАДИЦИИ И ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В УКРАИНЕ

В современном мире ислам, как социальное и идеологическое явление представляет собой в глазах его приверженцев не только универсальную религиозную систему, в рамках которой в ходе исторического развития находились различные школы и направления мусульманского богословия, права, экзегетики, суфизма, но так же и модель идеальной организации общества. Для многих поколений мусульман во всем мире эталонной формой организации исламского общества и государства выступал и продолжает выступать "опыт Медины". Именно в период с 622 по 632 гг. в Медине возникают надродовая мусульманская община и протогосударство, во главе которых стоял Мухаммед, обладавший всей полнотой светской, духовной и судебной власти. Этот опыт многие мусульмане считают временем идеального правления в истории исламской цивилизации. В исламской традиции идеальную организацию общества обычно рассматривают в трех видах – традиционализм, фундаментализм и модернизм. Вышеназванные разновидности определяются как типы

* Аспірант Національного технічного університету у м. Севастополі.